

*ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНИ ЯК
ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ОПОРНОГО КАРКАСУ*

В статті розглянуті суспільно-географічні аспекти використання теорії полюсів росту та концепції світових міст в дослідженні великих міст України. Висловлені пропозиції щодо необхідності спільного використання класичних країнознавчих досліджень та теорій розвитку світового господарства і суспільно-географічних знань про розвиток населення та формування умов його життя в Україні.

The article deals with the socio-geographical aspects of the theory of growth poles and the concept of global cities in the study of large cities in the Ukraine. Suggestions about the need to share the classical-cultural studies and theories of world economic development and socio-geographical knowledge about the development of the population and the formation conditions of the life in Ukraine.

Постановка проблеми. В свій час Ф.Бродель сформулював одне з правил існування світової економіки: «У центрі світу-економіки знаходиться місто» [3, с.46]. Після, ця думка розвивалася і в деякій мірі набула нового все більш охоплюючого характеру. Місто, особливо велике – це соціально-географічна еліта країни. Вони зберігають канали зв'язку зі світом, імпульси розвитку. Розвиток і стан міст, пов'язаний із загальним станом країни. І навпаки: „здоров'я” міста визначає стан країни [4]. Світове господарство і господарство окремої країни становлять діалектичну єдність (перебувають у взаємозв'язку). При цьому чинники, що визначають закономірності світового господарства, є визначальними також у розвитку господарства окремої країни. [6]. Тобто світове господарство має в якості свого ядра мережу полюсів росту - великих міст, а особливо світових.

Таким чином можна зауважити, що територіальна організація українського суспільства (економіки, розселення, соціальної сфери, відмінності у якості і умовах життя населення) сприяє актуалізації уваги на застосуванні в суспільно-географічних дослідженнях і на рівні регіонального управління знань про концепцію світових міст і теорію полюсів росту. На наш погляд, при дослідженні великих міст України повинен бути застосований сполучений підхід, який спирається на одночасне використання країнознавчих теорій геопросторового розвитку і традиційні суспільно-географічні знання геурбаністики.

Актуальність дослідження. Справа в тім, що великі розміри території країни (а Україна є, без сумніву, великою за площею країною) роблять неминучим її освоєння (дослідження) у вигляді окремих центрів, осередків, навколо яких поступово розвивалась освоєна територія. Ця неминучість збільшується в ХХІ столітті разом із скороченням чисельності населення країни. Можна стверджувати, що український простір спершу був сильно

поляризований і давно перетворився в систему свого роду полюсів росту, де головне місто виконує для прилеглої території функцію як організуючого початку, так і об'єднання з загальнонаціональною мережею. Київ, різко виділяється над іншими і служить природною базою для розвитку нововведень чи їх сприйняття із-за кордону з наступним розповсюдженням по території країни. Проте взаємодія цього глобального полюсу росту з рештою країни неможливо без наявності мережі національних «субстолиць» – інших великих міст, здатних розділити зі столицею частину її важливих функцій і стати каналом передачі імпульсів розвитку і покращення якості життя населення в усіх регіонах держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичними роботами з регіональної економіки і теорії полюсів росту слід вважати праці Ф. Перру, Г. Мюрдаля, Г. Будвіля, Д. Норта, Дж. Фрідмана, Г. Річардсона та інших. В той же час у дослідженні світових міст необхідно відмітити таких класиків, як П. Геддеса, Ф. Броделя, того ж таки Дж. Фрідмана, С. Сассен, М. Кастельса, П. Тейлора та інших. Як бачимо це питання у світовому масштабі не нове і розглядалося експертами і дослідниками в якості ключового при формуванні концепції просторового розвитку деяких держав, зокрема нещодавно – Міністерством регіонального розвитку в Російській Федерації. Не менш актуальне воно і для України.

Мета статі. Метою статі є привернення уваги до поєднання класики і нових ідей, якомога ширшої співпраці власне між географами, а головне, застосування країнознавчих досліджень на благо розвитку нашої країни. Потрібним є формулювання основних проблем, пов'язаних з адаптацією світових теорій до аналізу розвитку великих міст України.

Виклад основного матеріалу. Ми звикли до того, що є регіони-лідери і регіони-аутсайтери соціально-економічного розвитку, є реципієнти і донори, завдяки чому регіональна політика автоматично спрямовується на певне підтягування слабких регіонів до рівня більш розвинутих, з метою вирівнювання, не зважаючи на те, що особливості розвитку економіки, умови життя населення в різних регіонах визначаються різними факторами. Не заперечуючи важливу роль Києва як столиці, слід підкреслити також, що є (а якщо їх немає, то існує необхідність в їх розвитку, державній підтримці і дослідженні) географізована система полюсів різного рангу – тих самих субстолиць, яка покриває територію всієї України.

На нашу думку в ролі національних субстолиць виступає саме категорія великих міст (місто із населенням понад 100 тис. чоловік). Оскільки здебільшого саме вони є основою соціально-економічного розвитку країни. Велике місто ще й тому, що на думку географів (Нефьодова Т. Г., Трейвіш А. І. та ін.) – лінія кардинальної зміни умов і способу життя від рурального (сільського) до урбанізованого (міського) знаходиться не на лінії міста (чи селища міського типу/сільська місцевість), а приблизно на межі величини міста у 100 тис. жителів. Ну і не слід забувати, що важливим є по-перше, їхня дисперсність (в кожному

регіоні України є свій центр, і часто не один), по-друге, диверсифікованість (різнобічний розвиток, який в цілому на національному рівні означає реалізацію найголовніших функцій країни) по-третє, кількість, яка на нашу думку є досить оптимальною і по-четверте, людність, оскільки у великих містах проживає понад 38% від загальної кількості населення.

Великі міста відіграють специфічну роль в економіці країни, але економіка міста в принципі інша. Тобто центральне значення тут має не проблема прибутку чи ефективності, проблема формування величезного бюджету міста, а проблема забезпечення великого обсягу різноманітних послуг та їх найвищу якість, тобто вона спрямована на так звані public goods – суспільні блага. Це особлива категорія і пов'язана з нею економіка будується на відмінних від стандартного розуміння економічної доцільності чи ефективності принципах.

Водночас сукупність найбільших міст України (насамперед міст-мільйонерів) розвивається більше за рахунок взаємного обміну імпульсами розвитку між собою і меншою мірою за рахунок взаємодії з прилеглою територію (за виключенням регіону відповідних міських агломерацій), що є не досить вірним, адже імпульси модернізації життя доходять до міст різного рангу доволі швидко і в різні частини України, однак вони поки що не сприяють розвитку «вміщуючого» регіонального простору.

Як відомо, в основі ідеї полюсів росту французького економіста Ф.Перру лежить уявлення про провідну роль інноваційних галузей, в яких створюються нові товари і послуги, які стають полюсами тяжіння факторів виробництва, що призводить до концентрації підприємств і забезпечує ефективно їх використання. З соціально-географічної точки зору важливо те, що в якості полюсів росту можна розглядати конкретні населені пункти, які виконують в економіці країни чи регіону не тільки функцію інновацій і прогресу, але й володіють унікальним комплексом послуг, де формуються особливі умови життєдіяльності населення, які загалом сприяють реалізації людського потенціалу.

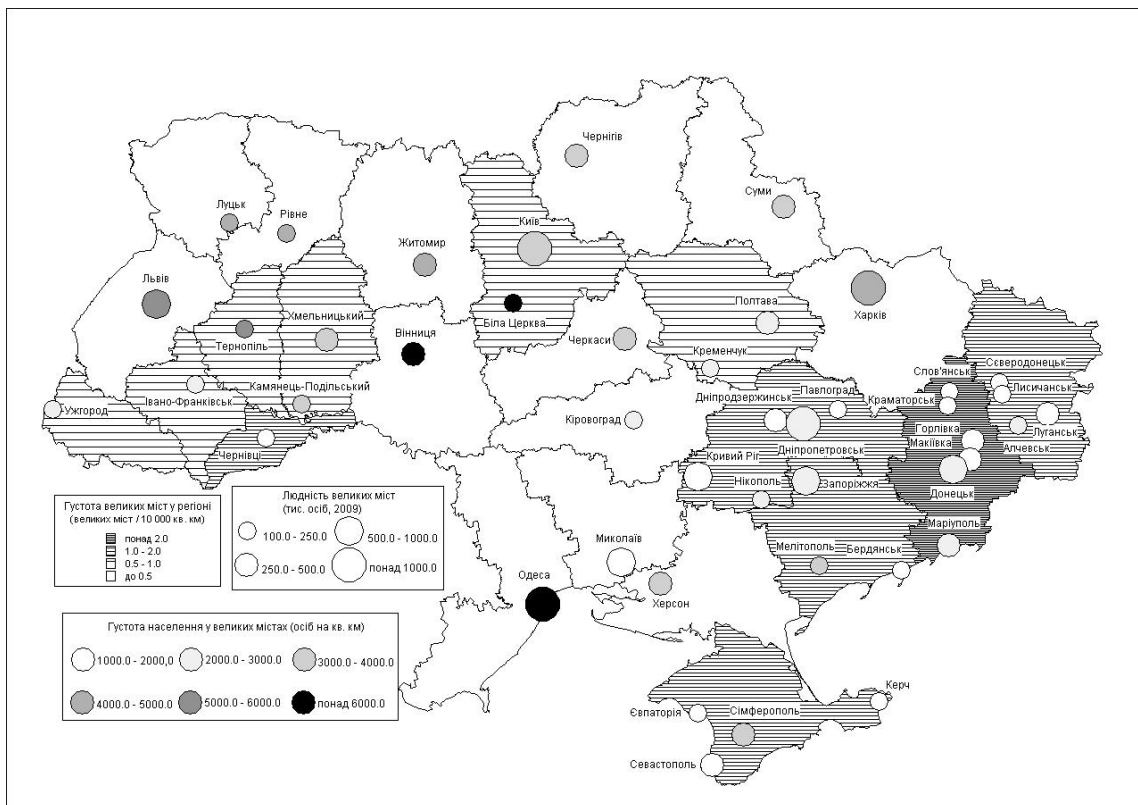

Рис. 1. Україна. Великі міста як основні елементи опорного каркасу розселення [1,2,5]

Змінювалися історичні епохи і формації, трансформувалися територіальні організації і пріоритети розвитку господарства, проте великі міста завжди залишалися на чолі прогресу, й інтерес до них ніколи не згасав. Великі міста України, як і міста інших країн, є „полюсами росту” (Ф.Перру) або „центральною місцями” (В.Кристалер), що з’єднані „вісями” або ж „коридорами” (П.Потьє), по яких відбувається розповсюдження інновацій, розвиток логістики та інфраструктури. І чим більш розвиненим є „центр росту”, тим більша хвиля соціально-економічного прояву поступає на ці коридори. В ідеалі „полюси росту” і „коридори розвитку” у поєднанні утворюють не тільки опорний каркас розселення, а й геопросторовий каркас нашої країни з усіма його складовими.

Світова економіка завжди має в якості свого ядра мережу світових міст (ті міста, функції яких мають планетарне значення, які є центром тяжіння і джерелом активності економіки). Так само і національна економіка має свою мережу міст ядер – великих. На нашу думку, основою геопросторового каркасу в Україні наразі виступають приблизно 45 великих міст з чисельністю населення більше 100 тис. жителів (рис.1). Слід зазначити, що у світі зараз нараховується близько 2 тисяч таких точок, які між собою утворюють фундаментальну мережу елементів світового господарства. З позиції географічної науки слід відмітити більше акцентування уваги на просторовому вимірі характеристик глобальних

міст і на такому важливому системному компоненті, як взаємозв'язок між окремими елементами світової мережі міст.

Велике місто є результатом просторово-часової стратифікації природних (у т.ч. географічне положення), геополітичних, соціально-економічних, соціокультурних екологічних та інших процесів у країні та її регіонах. Система таких центрів вже давно сформувалася на території України, ринкові відносини лише закріпили їх мережу і посилили відрив від решти центрів. Хоча слід розуміти, що полюс зростання не повинен бути самоціллю, а засобом підйому і розвитку того чи іншого регіону і ефективний тільки в системі таких же, а також вищих чи нижчих за рангом полюсів.

На сьогодні Україна підійшла до тої межі, коли просторові соціально-економічні диспропорції і багаточисленні проблеми викликають стурбованість населення і не можуть ігноруватися політиками. Якщо підприємства можна закрити, то кризову територію „закрити не можна”. Інколи можна організувати переселення всіх жителів, але, в більшості випадків, це практично не можливо. Таким чином, розвиток таких територій стає просто обов'язком якоїсь країни. Держава поки не виконує одну із своїх основних функцій – турбота про все населення і всю територію. В регіональній політиці України перевага надається пріоритетам вирівнювання, причому як економічного, так і насамперед соціального, а не посиленій увазі до розвитку і саморозвитку тих територій, які здатні найбільш ефективно використовувати ресурси і „зрушувати” економіку вперед.

В цьому плані дуже перспективним було б об'єднання традиційних суспільно-географічних і класичних країнознавчих знань, адже розгляд опорного геопросторового каркасу у вигляді великих міст і умов життя населення в них можливий на основі тільки сполученого аналізу *різних* концепцій розвитку. Адже умови життя населення в країні (а особливо у великих містах) на сучасний день підпорядковані світовим і глобалізаційним тенденціям більше, ніж факторам внутрішнього порядку, які вже відіграли свою роль у розташуванні і формуванні головних функцій міст.

Депопуляція населення, яка має місце в Україні, торкається і великих міст, а отже приріст населення там відбувається насамперед за рахунок міграцій з малих міст і сільської місцевості, але не природного приросту. Теоретично більшість населення малих міст і сіл може поступово переїхати до великих міст, адже останні пропонують незрівнянно вищий рівень зарплат і більш сприятливі умови життя, а також головне – можливість вибору. Однак залишається відкритим питання – а чи можна і потрібно штучно прискорювати цей процес, який в принципі щонайменше чреватий розпадом регіональних систем розселення, а щонайбільше негативним чином вплине на якість населення, яке залишається в сільській і напівсільській місцевості, та умови його життя?

Певна криза системи розселення, яка неминуче буде супроводжуватися зростанням числа неперспективних населених пунктів і спрощенням конфігурації геопросторового каркасу на користь великих міст, паралельно буде супроводжуватися і рядом негативних соціально-географічних тенденцій на віддалених від міст територіях, а отже розвиваючи міста слід дбати про компенсаційні механізми подолання можливих наслідків для населення, дискримінованого за принципом віддаленості від міських цінностей.

З іншого боку, кожне з великих міст буде конкурувати з іншим за населення, трудові ресурси, ринки, інвестиції, преференції центру, ареали і сфери впливу, а конкурентоспроможність міста – це велике джерело його розвитку. Вона сприяє формуванню повноцінного міського середовища, покращенню умов життя населення.

Висновки. Враховуючи вищезазначені питання, слід відзначити, що міста, зокрема великі міста, повинні бути включеними в загальний контекст соціально-економічного розвитку України. Доцільним є проведення проблемного районування і типології регіонів і великих міст з точки зору їх ролі на національному, регіональному, локальному рівнях, а також з точки зору особливостей формування умов життєдіяльності населення в них.

Сукупність великих міст з відносинами, які формуються між ними і з оточуючою територією, яка характеризується певною просторовою впорядкованістю, більшою чи меншою рівномірністю розміщення, конфігурацією тощо, формує розселенський і геопросторовий каркас на території України. Цей каркас має значення при його дослідженні на макрорівні (коли мова йде про просторову і сутнісну «віддаленість» від світових центрів (глобальних міст) і перспективи включення великих міст України до мережі. Погляд на нього особливо актуальний на мезорівні, коли досліджуються умови життя населення і на рівні країни в цілому міста порівнюються за цілим рядом характеристик розвитку. Навіть на мікрорівні, коли йдеться про взаємодію міст з оточуючою територією, мають значення ті принципи регіонального розвитку і поширення інновацій, які зрозумілі на рівні країни в цілому. Каркас великих міст в Україні – це результат тривалого історичного розвитку і трансформації території в рамках, насамперед, Радянського Союзу, коли урбанізація набула особливо інтенсивного розмаху. Існуючий каркас незалежної України – це тепер частина не радянського, але глобального соціально-економічного і комунікаційного простору, який потребує певного осмислення у відповідності з національними інтересами.

Слід відзначити, що аналіз великих міст як опорних пунктів геопросторового каркасу змушує відноситися до них, як до виділених (певним чином виокремлених) зі своїх регіонів об'єктів. Тобто такому дослідженню об'єктивно і суб'єктивно притаманна певна центрованість. Або, іншими словами, є певне силове поле, ядром якого виступає велике місто, а такий погляд може супроводжуватися меншою увагою і втратами

по відношенню до решти території регіонів. Але враховуючи велике значення міст у модернізації умов життя і соціально-економічному прогресі, такі втрати іноді припустимі. Тим більше, коли йдеться про великі міста як точки, які могли б стати опорними щодо зростання і соціально-економічного поступу оточуючих територій і повноцінно заявити про себе, а значить і про Україну в цілому, на міжнародному рівні.

1. Андрій Івченко Міста України. Довідник – К.: НВП „Картографія”, 136 с. 1999
2. Асоціація міст України – [Електронний ресурс]. – режим доступу до сайту: <http://www.auc.org.ua/>
3. Мироненко Н.С. Концептуальные представления о современном мировом хозяйстве и его пространственной организации // География, общество, окружающая среда. Том V: География социально-экономического развития / Под ред. проф. А.И. Алексеева и проф. Н.С. Мироненко. М.: «Издательский Дом «Городец», 2004. - С.36-60.
4. Трейвиш А. И. Город, район, страна и мир. Развитие России глазами страноведа. М.: Новый хронограф, 2009. – 372 с.
5. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2009 року / Державний комітет статистики України. – К., 2009. – 116 с.
6. Яценко Б. П. Країнознавство: основи теорії: навч. посіб. для студ. геогр. спец. вищ. навч. закл. / Б. П. Яценко, В. К. Бабарицька. – К.: Либідь, 2009. – 312 с.